

Vrouw en economie

Harrie Leyten

Inleiding

Mannen en vrouwen hadden (en hebben) hun eigen domein. In dit artikel wordt deze gedachte uitgewerkt op het vlak van de economie. Uiteraard is economie een rekbaar begrip. In de voorbije eeuw hebben zich ingrijpende ontwikkelingen voorgedaan op het Afrikaanse platteland, met name de introductie van handelsgewassen (cashcrops) zoals cacao en koffie. Deze hebben een grote invloed gehad op de economie maar ook op de maatschappelijke verhoudingen en de man-vrouw relaties.

Van oudsher was de subsistence economie, vooral in West Afrika, gebaseerd op een werkverdeling tussen man en vrouw. Mannen zagen het als hun taak om vóór het aanleggen van nieuwe akkers, het perceel bouwrijp te maken bomen en struiken te kappen en stronken te verwijderen. Het zaaien en planten, het oogsten en het vervoer van de oogst naar het dorp was het werk van de vrouw. De economische verhoudingen in de landbouw werden in eerste instantie veroorzaakt door de introductie van handelsgewassen, maar spoedig daarna gevolgd door de politieke veranderingen in het land, op weg naar onafhankelijkheid. Het ambtelijk apparaat werd groter en groter, waardoor de toename van vacatures in hoog tempo moest worden opgevuld. Dit proces vereiste de bouw van scholen voor de opleiding van ambtenaren en vakmensen in alle geledingen van de overheid. Daarbij kwam in de periode dat de landen onafhankelijk werden, de opdracht om de vrijgekomen banen van vertrokken kolonials, op te vullen.-(Eleanor R. Fapohunda (1983) "Female and Male Work profile" in Oppong 1983, 34).

Dilemma

De economische veranderingen in de 20ste eeuw waren niet overal en niet altijd een succesverhaal. Onderzoek bij de Yoruba in Nigeria leverde het volgende dilemma op (Lawrence Adeokun "Marital Sexuality and Birth spacing among the Yoruba" in Oppong 1983, 127-137).

De introductie van cacao als handelsgewas vereiste een heel nieuwe economische structuur en een complexe organisatie. Cacao werd verbouwd door individuele boeren op percelen die zij in bezit hadden. De struiken hadden zorg nodig in de vorm van onkruidbestrijding en het regelmatig snoeien van verstikkende struiken. Hiervoor moesten werkers ingehuurd worden die uit andere gebieden (soms uit het buitenland) afkomstig waren. De boer stak zich hiermee in schulden. Terwijl hij pas na de oogst (in december- januari) geld beurde voor zijn cacao die hij aan de Cocoa Marketing Board (een overheids- apparaat) had verkocht voor een prijs waarover de boer niets te zeggen had. Prijzen voor cacao waren afhankelijk van wat de wereldhandel bood, maar ook van een arbitrair inkoop beleid van de Cocoa Marketing Board.

Vanaf het begin hebben de mannen zich het verbouwen van handelsgewassen toegeëigend. Toch behielden zij ook het recht op verbouw van Yam wortelen voor zichzelf. Dit was vooral ingegeven door de onzekerheid van de opbrengsten van de cacao, terwijl zij vertrouwen hadden in de marktwaarde van Yams. Voor vrouwen werd het dilemma alleen maar groter. Om de kosten van huurarbeid te beperken, waren vrouwen bereid hun mannen te helpen bij de zorg voor handelsgewassen zoals cacao. Tijdens de oogst (een gemiddelde cacao farm

levert pas na tien jaar zijn eerste vruchten) verzamelen zij de vruchten en kappen die open zodat de cacao bonen te drogen kunnen worden gelegd op lange tafels. Ondanks hun vaak substantiële bijdrage aan het werk op de cacao farm, blijft de man er de eigenaar van.

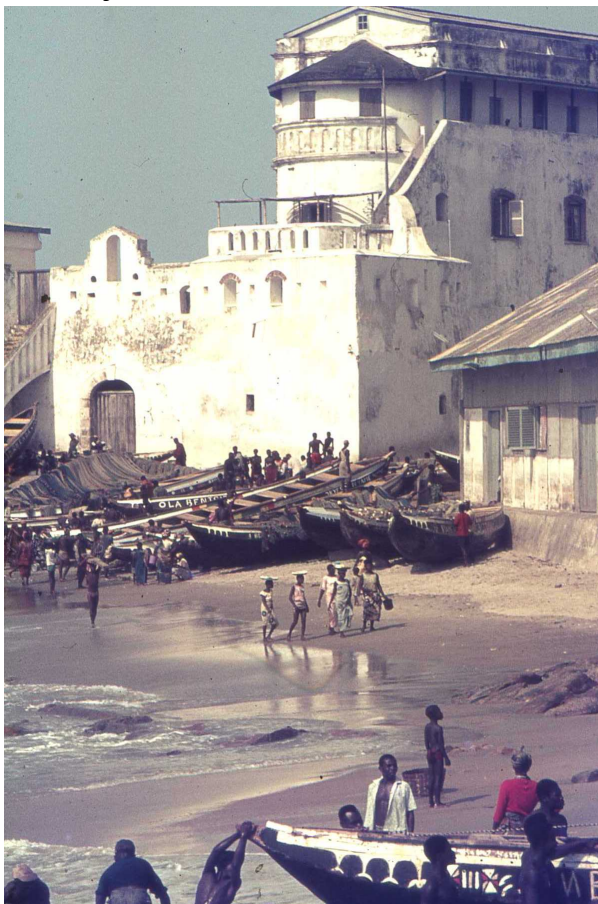
In de pre-koloniale tijd dreef de economie van een familie op het werk van de vrouwen in de landbouw (subsistence –economie). Met de introductie van handelsgewassen werd deze tak van de economie ingepalmd door de mannen. Als een cacao farm eenmaal volgroeid was (na ongeveer tien jaar) leverde de oogst contant geld op voor de eigenaar. Na aftrek voor de lonen van de ingehuurde seizoensarbeiders, en de kosten van de kunstmest en ander onderhoud, was de winst in een goed jaar zo groot, dat de boer zijn kinderen (oom zeggars) naar een middelbare school en zelfs naar de universiteit kon sturen. Met de winst kon de boer ook zijn huis moderniseren, door bijvoorbeeld het dak van gras of palmbladeren te vervangen door ijzeren of aluminium golfplaten. De inbreng van de vrouwen bij de productie van handelsgewassen kon op verschillende wijzen gehonoreerd worden. Het is bekend dat sommige cacao-boeren een deel van de farm aan hun vrouwen schonken, zodat zij de cacao-opbrengst zelfstandig ontvingen en konden inzetten naar eigen goeddunken. Onderzoek heeft aangetoond dat de huwelijksverhoudingen ingrijpend zijn veranderd en het onderscheid tussen de twee domeinen op sommige plaatsen is verkleind.

De vrouwen werken in de yam akkers, waar zij tussen de yam-heuveltjes, voedselgewassen en ook katoenplanten zetten. De katoen was het materiaal waarmee de traditionele omslagdoeken werden geweven door de mannen. De grootschalige import van bedrukt katoenen lappen betekende een zware klap voor het weven van de mannen. De veranderde economische situatie op het platteland versterkte de migratie naar de steden. Toch kwam deze ommekeer in de maatschappelijke verhoudingen niet vanzelf. Onderzoek naar deze situatie bij de Ekiti, de meest noordelijke groep Yoruba in Nigeria, toont aan dat zij conservatieve opvattingen hebben ten aanzien van seksualiteit en moraal. Meisjes en jonge vrouwen op het platteland zijn gewild omdat zij de reputatie hebben goede huisvrouwen te zijn en zorgzame moeders. Het gegeven dat deze vrouwen weinig opleiding hebben genoten, verklaart wellicht dat hun aantrekkelijkheid te maken heeft met onderdanigheid aan hun echtgenoten. Ekiti vrouwen hechten aan hun traditionele economische positie in de samenleving; namelijk het verbouwen van extra groente en fruit, zodat er een surplus ontstaat dat zij te gelde kunnen maken. Het betekent in de praktijk dat zij als het ware gevangen zitten in een kring die bestaat uit het familiehuis, de akker en de wekelijkse markt. Het inkomen dat hiermee gegenereerd wordt, moedigt ouders aan hun jonge dochters al op jonge leeftijd te trainen in dezelfde activiteiten als die van hun moeder. De activiteiten die het meisje onderneemt om haar producten uit te venten en te verkopen op de markt, zijn tegelijkertijd de kansen die zij heeft om buitenshuis sociale contacten te leggen.

De vraag waarom vrouwen in de ene samenleving gemiddeld succesvoller zijn dan in andere is niet gemakkelijk te beantwoorden. De Yoruba - Ekiti vrouwen worden omschreven als conservatief. De meeste hebben weinig opleiding genoten en zijn onderdanig aan hun mannen. Bij de Igbo in hetzelfde Nigeria is de situatie omgekeerd. Igbo vrouwen hebben sinds de komst van de eerste scholen aan het begin van de twintigste eeuw, de grote waarde van een opleiding gezien en onderwijs voor zichzelf en hun kinderen geambieerd. Zowel Igbo mannen als vrouwen zijn gebrand op prestatie en succes. Een vrouw die alleen dochters baart, wordt geëerd vanwege het vergroten van de gemeenschap, op het niveau van haar

familie. Als zij alleen jongens baart, zal zij geëerd worden voor het vergroten van de gemeenschap in zijn geheel. Igbo vrouwen blijken keer op keer in staat om een surplus aan voedingsproducten te produceren en te verkopen en om vervolgens met de extra inkomsten handel te drijven en te beleggen in rendabele projecten. Deze mentaliteit, die tot een cultuur geworden is in de Igbo samenleving, heeft geleid tot een categorie van hoog ontwikkelde en economisch zeer succesvolle vrouwen die in staat zijn geweest om ook de leidinggevende posities van mannen over te nemen. Vrouwen die het hadden gemaakt in Igbo land, vooral door succes in handel, kregen de titel Ogbefi, een van de hoogste titels die een man kon verwerven (Akinloye 2019,92) (Akinloye Ojo (otalii): “Gender and Development in Africa and its Diaspora” Routledge London and New York 2019) De Igbo samenleving staat bekend om zijn sterke oriëntatie op prestatie en succes, zowel voor vrouwen als mannen. Van ieder individu wordt verwacht dat hij/zij uitblinkers zijn. In deze samenleving is geen ruimte voor onderdanigheid van vrouwen aan mannen of omgekeerd (Blumberg, R.L. (1984) “A General Theory of Gender stratification” In: Social Theory 1984, 2, 23-101). Victor Uchendu, zelf een Igbo, schreef over de Igbo vrouw dat zij een hoge socio-economische en wettelijke status heeft. Zij kan naar eigen goeddunken van haar man scheiden; zij huwt een man naar haar eigen keuze en beheerst haar kapitaal en haar winst zoals zij zelf bedenkt. (Victor Uchendu(1965): The Igbo of South East Nigeria.” New York: Holt Rinehart and Winston.)

Visserij

Vissersschepen, Elmina Ghana (foto Harrie Leyten)

Visserij in Afrika vindt plaats in rivieren en meren. Diepzee visserij, kilometers uit de kust, is een activiteit met veel risico's. Tot enkele decennia geleden roeiden de vissers hun uitgeholde boomstammen - vaak 10 tot 12 meter lang- door de zware branding naar de visgronden, waar zij hun netten uitzetten. Als een grote school vissen was gevonden werd een net uitgezet in een cirkel, waarna de vissers in het water sprongen om de vis in het net te jagen. Tegenwoordig hebben vissersboten buitenboord motoren. Het vissen zelf is mannenwerk, maar er is een uitgesproken rol voor de vrouwen. Zodra een vissersboot met zijn vangst terugkeert op het strand, worden de netten aan land gebracht, de vangst op een hoop gegooid en verdeeld. Eén deel gaat naar de eigenaar van de boot, één deel naar de eigenaar van het net, het resterende deel is bestemd voor de bemanning van de boot. Op het strand staan hun echtgenotes klaar om het deel van hun man op te halen voor de markt. Een deel van de vis wordt vers verkocht op de markt, een ander deel wordt in open ovens gedroogd om dan vervoerd te worden naar andere markten.

Alle activiteiten rond de verwerking van vis, het vervoer en de verkoop van vis, zijn in de handen van vrouwen. Zij hebben zichzelf georganiseerd in unies die toezicht houden op de markt, in eventuele conflicten bemiddelen en beslechten, en de rechten van de eigen unieleden beschermen, zodat geen vrouwen van buiten kunnen profiteren van dezelfde faciliteiten. Diepzee visserij kent ook seizoenen waarin weinig gevangen kan worden. De vissersvrouwen organiseren in de slappe tijd ook de handel in landbouwproducten die zij op hun beurt weer van elders aantrekken. De leidende vissersvrouwen staan bekend om hun rijkdom. Zij investeren kapitaal in de aankoop van een nieuwe boot en netten (die door de vissers worden afbetaald). In Winneba, een vissersdorp in Ghana, hebben deze vrouwen ook een monopolie verworven op de voedselvoorziening van de gevangenis en van de onderwijsinternaten (middelbare scholen). De economie van deze stad wordt gedragen door de vissersvrouwen (George Panyin Hagan (1983) "Marriage, Divorce and Polygyny in Winneba." in Opong 1983,193-203)

Ook in de havenstad Takoradi hebben vissersvrouwen zich georganiseerd in groepen van vier of zes vrouwen. Een groep kan een visnet kopen, dat zij verkopen aan de vissers van een boot. Deze mannen op hun beurt verkopen hun vangsten aan de crediteuren en betalen al doende het net af.

Vergelijkbare vrouwen organisaties in Zuid Nigeria hebben een bakkerij, een wasserij, een maalinrichting voor het verwerken van cassave knollen, en een fabriek voor het vervaardigen van kookgerei uit van kalebassen. (K.Little (1973): "African women in towns. An Aspect of Arica's Social Revolution." Cambridge University Press.) De leden van deze organisaties steunen elkaar op alle gebieden (financieel, technisch, economisch) en geven elkaar het gevoel van geborgenheid.

De moderne tijd

De twintigste eeuw heeft in Afrika fundamentele veranderingen gebracht op veel vlakken. De komst van het kolonialisme, de vestiging van het Christendom en daarmee de verspreiding van het westerse onderwijs, samen met Engels, Frans en Portugees als officiële talen, hebben de traditionele samenleving op zijn grondvesten doen schudden. Toch heeft de modernisering niet een rechtlijnige en allesomvattende invloed uitgeoefend. Er is een onderscheid, soms een kloof, ontstaan tussen vooral de rurale gebieden waar veel van de vroegere normen en waarden zijn blijven bestaan in structuren die herkenbaar zijn uit het verleden, aan de ene kant, en aan de andere kant stedelijke gebieden waarin een westers ogende economie, georganiseerde infrastructuur, medische voorzieningen, onderwijs, handel en industrie, het straatbeeld domineren. Er zijn in de laatste decennia overal in Afrika dergelijke stedelijke centra ontstaan; terwijl de reeds bestaande steden exponentieel gegroeid zijn. Lagos, in de koloniale tijd hoofdstad geworden, heeft zijn inwoners aantal zien verveelvoudigen. Momenteel wordt het geschat op circa 24 miljoen mensen. Het noopte de Nigeriaanse regering de overheidsinstanties van Lagos te verplaatsen naar een nieuw gebouwde hoofdstad, Abuja, in het centrum van Nigeria. Hoe is deze bevolkingsaanwas te verklaren? Toen de koloniale overheid zijn hoofdstad ging stichten, zocht het naar het benodigde personeel, ambtenaren, politiecorps, leerkrachten, verplegend personeel enzovoorts. Uit steden en dorpen trokken ambitieuze jonge mensen naar de grote stad voor een goede opleiding en een toekomstige baan. Dit proces wordt wel aangeduid als "push" en "pull". Hieronder werd een dubbele demografische werking verstaan. De grote stad had behoefte aan nieuwe mensen en trok ze van verre aan ("pull"). Van de andere kant was in de dorpen op het platteland een beweging gaande onder jongeren die zich minder thuis

voelden in het 'traditionele' dorpsleven en die zich wilden afkeren van de in hun ogen weinig vernieuwende atmosfeer 'thuis'. Ze voelden als het ware een drang om hun geluk elders te gaan beproeven en hun toekomst in de grote stad te zoeken ("push").

Recent onderzoek naar de ondernemerszin van jonge vrouwen in Noord Ghana (Merel van 't Wout (2018) "Entrepreneurs by the Grace of God. Life and Work of seamstresses in Bolgatanga, Ghana." African Studies Centre. Leiden, Vol.68) heeft meer inzicht gegeven in de twee stromingen van "push" en "pull". Het streven van jonge vrouwen om zelfstandig ondernemers te kunnen zijn, is het resultaat van "pull" factoren: het vooruitzicht van onafhankelijkheid in de grote stad, de bereidheid om de uitdaging aan te gaan, en de verwachting van succes van de onderneming en de voldoening die zij verwachten als de onderneming slaagt. Maar het streven van deze jonge vrouwen is evenzeer het gevolg van "push" factoren die zij ervaren in hun thuissituatie. Daarbij ervaren zij de ongelijkheid tussen man en vrouw, de beperkte mogelijkheden om een eigen baan te vinden, en de problemen die zij ervaren bij het combineren van hun verplichtingen in het huishouden en de verantwoordelijkheid die zij dragen voor hun werk buitenshuis.

Van 't Wout zag veel armoede in Bolgatanga, een middelgrote stad in Noord Ghana. In gezinnen waar de man/vader weg is om als seizoensarbeider elders te gaan werken (vaak ongeschoold werk als het wieden van cacaoplantages) blijft de verantwoordelijkheid - ook financieel - bij de achterblijvende vrouw/moeder. In hun strijd om het hoofd boven water te houden, is het niet ongebruikelijk om een of meer kinderen naar familieleden in een ander dorp, in een stad of in de grote steden van Ghana te sturen om daar tegen een vergoeding hun "tante" te helpen met het huishouden, zoals koken, schoonmaken, water halen, de was doen en op de kleine kinderen passen. De vele werkzaamheden zijn soms meer dan een dagtaak en grenzen dan aan uitbuiting. In dergelijke situaties zijn de 'push' en 'pull' factoren te onderscheiden, maar leiden niet tot het resultaat dat deze jonge vrouwen hadden gehoopt. Een verklaring voor deze situaties is gelegen in de patriarchale cultuur waarin deze vrouwen opgroeiden. Een patriarchale cultuur veroorzaakt een gender ongelijkheid met een blijvende attitude in het latere leven. Deze attitude wordt vaak geïnspireerd door het religieus discours dat door Europeanen gevonden wordt in de zogenaamde 'traditionele Afrikaanse samenleving', terwijl kritische Afrikanen de oorsprong zien in de leidende christelijke kerken en het door mannen gedomineerde koloniale discours. De verspreiding van de koloniale waarden en normen in Afrika hebben de bronnen van het aanzien en de autonomie van vrouwen ondermijnd en tegelijk elementen van de inheemse dominantie door mannen versterkt. Van meisjes en jonge vrouwen in patriarchale samenlevingen wordt gedrag verwacht dat in hoog aanzien staat bij hun families, hun leerkrachten, hun meerderen en ook henzelf, dat wil zeggen: respect tonen, gehoorzaam zijn in alle omstandigheden, nooit opkomen voor je eigen rechten, en nooit in discussie gaan met meerderen. Om deze uitspraak te begrijpen is het zaak een samenleving niet te omschrijven als wel of niet patriarchaal. De conservatieve houding waarnaar deze uitspraak verwijst komt in veel geledingen voor. Zo schrijft het weekblad "Mirror" in maart 1975 dat een belangrijk adviesorgaan in een gemeente een verplichting invoert "dat alle ongehuwde meisjes binnen zes maanden gehuwd moeten zijn en daarbij alle relevante informatie over hun echtgenoten moeten indienen bij de gemeenteraad." Wie zich niet houdt aan de richtlijn wordt een boete opgelegd: een levend schaap, een bedrag van 10 cedis, twee flessen gin en een pot palmwijn. Uit de opgelegde boete mag worden geconcludeerd, dat de 'wetgevers' mannen zijn geweest.

In het Ghanese dagblad "Daily Graphic" schreef een mevrouw Akuffo: "Ieder meisje heeft twee doelstellingen in haar leven: 1) iemands vrouw te worden en 2) iemands moeder te worden. Zelfs als een vrouw de wereld veroverd, maar haar ziel verliest door deze doelstellingen niet te halen, heeft haar leven geen waarde meer." (Akuffo, Sophia: "International Women's Year. Daily Graphic . January 7, 1975.)

Moderne Afrikaanse steden verschillen wezenlijk van de gemeenschappen op het platteland. De meeste stedelingen moeten een loon verdienen om te kunnen leven: ze moeten hun huur betalen voor een onderdak, kunnen geen voedsel verbouwen zoals vroeger, maar moeten het kopen op de markt of in de supermarkt. Hetzelfde geldt voor vervoer in een stad waar de afstanden tussen A en B groter zijn dan in het dorp. Toch houden stedelingen contact met hun thuisbasis. Ze krijgen regelmatig bezoek van familieleden uit hun en gaan terug naar huis voor speciale gebeurtenissen, zoals het jaarlijkse feest of een begrafenis. Leven in een moderne stad was vooral voor vrouwen aantrekkelijk. In de oude familiestructuren mochten zij bijvoorbeeld werken op de cacao-plantage van hun echtgenoot, maar ze konden die niet bezitten, zelfs niet na de dood van hun man. In de moderne stad kon een vrouw handel drijven, geld verdienen, haar eigen huis kopen. Migreren van hun dorp naar de moderne stad, betekende voor veel vrouwen het verwerven van onafhankelijkheid en het loskomen van de soms knellende banden van een familiestructuur. Deze vrijheid impliceerde ook een lossere omgang met de morele codes waarmee zij waren opgegroeid. De moderne stad kreeg de reputatie van een 'Sodom en Gomorra' waartegen anderen, zoals de auteurs in de geciteerde kranten, protesteerden. In de moderne stad is de economie gebaseerd niet op de seksuele scheiding van werkzaamheden, zoals in de dorpen, maar op werknemers die geselecteerd worden naarmate zij meer geschikt zijn voor de baan.

Gebruikte literatuur:

- Abu Katharine (1983) *The separateness of spouses - Conjugal resources in an Ashanti town*. In Oppong, Christine, 1983.
- Adeokun, Lawrence (1983) *Marital Sexuality and Birth Spacing among the Yoruba*. In Oppong 1983, 127-137).
- Akinloye, Oyo (2019) *Gender and development in Africa and its diaspora*. Routledge, London en New York.
- Akuffo, Sophia (1975) *International Women's Year*. Daily Graphic, January 7, 1975.
- Blumberg, R.L. (1984) *A General Theory of Gender Stratification* in. Social Theory 1984.
- Cole, Herbert (2017) *The Arts of Ghana*, Los Angeles: Museum of Cultural History and University of California.
- Colleyn, J.P. *Bamana*. (2001) *The Art of Existence in Mali*. New York. Museum for African Art and Zurich Museum Rietberg.
- Ibigolade S. Aderibigbe (2019) *Gender inequality narratives in African cultural and religious beliefs, contents and discontents*. Routledge London and New York.
- Fapohunda. Eleanor R. *Female and Male Work Profile*. In Oppong 1983, 34.
- Fischer, Eberhard (2008) *Guro .Masks Performances and Master Carvers in Ivory Coast*. Prestel.

- Hagan, George Panyin (1983) *Marriages, Divorce and Polygyny in Winneba*. In Oppong 1983, 193-203.
- Little, Kenneth (1973) *African Women in towns. An aspect of Africa's Social Revolution* Cambridge University Press.
- Okonjo, Kwamena (1983) *Sex Roles in Nigerian Politics*.
- Oppong, Christine (1983) *Female en Male in West Africa*. London, Boston Allen & Unwin.
- Uchendo, Victor (1965) *The Igbo of South East Nigeria*. New York, Holt Rinehart an Winston.
- Van 't Wout, Merel (2018) *Entrepreneurs by the Grace of God. Life and Work of seamstresses in Bolgatanga, Ghana*. African Studies Centre Leiden.